

PRIE MNEMOSINĖS ŠALTINIO

Leonardas Gutauskas. *In fine*. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

Iš pirmo, ir labai paviršutiniško, žvilgsnio naujoji Leonardo Gutausko knyga gali pasirodyti baugoka: šitiek eilėraščių, ir visi mirusiesiems, ir visi apie juos! Kita vertus, kalbėjimas mirties ar amžinybės akivaizdoje visuomet yra ritualizuotas, nekasdienis, ypatingas veiksmas, nes su mirusiais nepasiginčysi, nei jų teisi, nei girsi, juo labiau – didžiųjų menininkų, kurių darbai jau įvertinti ir naujų satisfakcijų nebūtinai reikalingi. Kalbėti tokiu būdu, kokį naujojoje knygoje pasirinko Gutauskas, yra rizikinga pačiam autoriui, nes verčia jį ne tik sudėlioti kitiems atpažįstamus likimo ir kūrybos ženklus, bet ir užčiuopti šį tą daugiau, nei yra užčiuopę menų tyrinėtojai, amžininkai ar biografai. Tačiau verčiant *In fine* lapas po lapo, baugią nuostatą keičia nuostaba, nes mortirologinius motyvus, neišvengiamus tokioje knygoje, nustelbia neišblėšęs, autentiškas ir laiko atstumo net sustiprintas mirusių menininkų gyvybės jausmas. Kad ir kaip atrodytų keista, pervertus šią Leonardo Gutausko knygą, mirę menininkai neatrodo mirę, o jų balsai susilieja kažkokioje mitinėje, gyvo menininko jiems sukurtoje visų menų šventovėje.

Valentinas Sventickas visai taikliai tokių eilėraščių struktūroje atpažino epitafijos bruožus. Tačiau kitaip nei klasikinės trumpos ir glaustos epitafijos modelis, kuriame apibendrinami žinomi žmonių darbai ir tariamas „amen“, Gutausko epitafijos knygoje *In fine* yra pernelyg netaisyklingos, pernelyg gyvos ir prakalbinančios kūriniuose įsispaudusias gyvas asmenybes kartu su gyvais atmintyje išlikusiais jų likimais. Būdamas „jautrus kaip ūsas šermuonėlio naktį“ (eilutė iš eil. „Algimantas Švėgžda“), autorius mirusiuosius kalbina taip, kad eilėraščio balso moduliacijose, niuansuose ir atgarsiuose mes išgirstame kalbinamų žmonių balsus. Monologas epitafijoje staiga įgyja tarsi papildomą erdvę, atsako galimybę, jame girdi užklausto, užkalbinto, kažkokioj dvasinėj plotmėj vis dar gyvo jau mirusio žmogaus balsą. Vienoje iš ankstesnių Leonardo Gutausko knygų yra eilėraščių, kuriame autorius pasakoja, kad praslinkus metams po tėvo mirties jis vis dar saugo savo atmintyje gyvą tėvo balsą. Atrodo, kad balsas atmintyje tampa ir knygos *In fine* pretekstu, ir svarbiausiu sumanymo motyvu. Epitafijos mirusiesiems tampa epitafijomis dar (ir, ko gera, jau visada) gyviems menininkams kažkokioje archetipinėje meno ir kultūros atmintyje. Pastanga nepasikliauti iliuzinio, bėgančio ir nykstančio laiko jausmu, o už mirties horizonto išvysti olimpinę nesikeičiančių daiktų ir vertybių šviesą, ne tik ramybę, tampa šios knygos *motto*. Antraip ar vertėtų kalbinti ir klausti? Galbūt vienas įdomiausių knygų *In fine* bruožų yra ne tik sukaupta joje autentiška gyvų menininkų bei meno kūrinių galerija, bet ir koncentruotai atsiskleidusi menininko Leonardo Gutausko pasaulėžiūra. Ši neįprastų eilėraščių knyga jau mirusiesiems poetams, dailininkams, dvasininkams, architektams ir rašytojams, kurioje autorius lyg ir nesuteikia preteksto kalbėti apie jį patį, tampa itin iškalbi knygos autoriaus atžvilgiu. Atsitraukdamas nuo savęs ir klausydamasis kitų, autorius netyčia nupiešia savo vaizduotės, vidinių išgyvenimų paveikslą, visą pasaulėvaizdį vien iš to, ką jis išgirdo, išvydo ir pajuto kituose. Gebėjimas atsimentinti apskritai yra pamatinis žmogiškosios kultūros bruožas, o Leonardo Gutausko kūryboje atmintis ne tik įvairiais rakursais apmąstoma, bet ir pakeliama į dieviškumo rangą. Romane *Vilko dantų karoliai* (1990, 1994, 1997), kuriame linijiniu, proziniu kalbėjimo

pobūdžiu autorius pagrindžia ir paaiškina savo kūrybos principus, Atmintis visada rašoma tik didžiąja raide, o autorius nuolankiai prisipažįsta, kad jis visiškai paklūsta jos valiai: „viską sujungia Atmintis, paversta raštu, nes niekas taip tobulai nenugludina kaulų ir laiko skeveldrų, kaip tos auksinės darbščiosios skruzdės – raidės“. Atminčiai romane nusilenkiama ne kartą, jai akivaizdžiai suteikiamas deivės statusas. Turint omeny, kad menas Gutauskui yra jo didžioji religija, menininkai romane suvokiami kaip Atminties žyniai, atnašautojai, vidinių žinių ir regėjimų, vidinių vizijų aiškintojai. Knygos *In fine* fone meno religija įgyja visą išbaigtą sistemą, įgydama ir savo tikėjimo šventuosius. Mirę menininkai ir yra tie šventieji. Jie pasirodo kaip išbaigtų, tobulai gražių kūrinių autoriai, kone su švytinčiomis aureolėmis. Visame poetiniame Gutausko kūrybos pasaulyje, kuris yra aiškiai suskilęs į dieviškojo ir demoniškojo skeveldras, tik menininkui yra patikėta galia vėl sulipdyti jį į vientisą. Labiau intuityviai nei sąmoningai atsigręždamas į krikščionybės tiesas, kaip Mozė ant Sinajaus kalno, tik ne tiesiogiai, o pasakojimu ir metaforomis, Leonardas Gutauskas *Vilko dantų karoliuose* nuo Kauno ir nuo Vilniaus grindinio suformuluoja savo meno religijos tiesas, kurių svarbiausioji yra tokia: nuo blogio pasaulį gali išgelbėti tik grožis. Blogio išbandomas žmogus šioje kūryboje turi vienintelį tikrą orientyrą, galintį jį atvesti į šventumo patirtis, sugrąžinti prie Atminties šaltinių, – tai atpažįstamas ir kuriamas grožis. Kurianti vaizduotė net pačiame giliausiame blogio dugne atranda grožio trupinių ir mėgina lipdyti savo vitražą arba mozaiką. Apskritai Gutausko mąstymo sistemoje kūrybos judesys yra religinės prigimties, ir svarbesnis už Bibliją šios kūrybos vertybių sistemoje yra Žodynas, žado knyga, galinti žodžiais įkvėpti ir atgaivinti pasaulį, o tik po žodyno – Maironis. Biblija – ir po Maironio. Žodyno vertė prieš Bibliją išlieka ir naujojoje Gutausko knygoje (eil. „Maironis“).

Tik vieno čia nesupratau – kaip voras

(o gal žvaigždė su šešiomis dievuko Šyvos rankom)

galėjo įsismelki tarp puslapių, kuriuos

sugniaužę ir suslėgę laikė tomui akmeniniai:

žodynai, biblijos, tos dieviškos komedijos ir odisėjos –

sunkiausios knygos, galinčios sutraiškyti

poeto kaukolę, krūtinkaulį ir kojų kaulus?

Tad dvejojau...

Visos likimų istorijos, pasakojamos, prisimenamos ir užsimenamos knygoje *In fine*, turi vieną jas vienijančią bruožą – jos visos pasakojamos vertikaliai, siejamos staigiomis asociacijomis, jos visos yra raibuliuojančios metaforos. Dominuojantis Gutausko poetikos bruožas, persmelkęs visą kūrybą, ir poetinę, ir prozinę, ir, ko gera, dailės, yra metaforiškumas. Ką tai galėtų reikšti? Prasitaręs *Vilko dantų karoliuose*, kad metafora yra dieviškos prigimties, Gutauskas iš tiesų duoda suprasti, kokia tikroji metaforos esmė šioje kūryboje: metafora yra Atminties įrankis, suteiktas poetui, asociacijų blyksniais ir sakinių pynėm atsiskleidusi anapusybės, šventumo, paslapties kalba. Ir *Vilko dantų karolių* tekstas, pagal žanrą priskirtinas romanui, savo spontanišku ir gyvu metaforos pobūdžiu yra absoliuti poezija, nuolat išsprūstanti iš linijinio kalbos srauto ir subyranti į vertikalius ir daugiareikšmius teksto sluoksnius. Tokia metafora atsiskleidžia ir romanuose *Laiškai iš Viešvilės*, *Šešėliai* (abu 2001), tačiau kitose Gutausko prozos knygose metafora yra vis labiau apkarpomama, vis labiau apkapojama, galbūt net per jėgą siekiant įsprausti ją į prozinio pasakojimo rėmus. Gal ir klystu, tačiau paskutiniuosiuose romanuose, man regis,

vis labiau tolstama nuo šių kūrybą maitinančio paslapties ir šventumo šaltinio. Gutausko eilėraščių knygoje, taip pat ir naujojoje, kur metaforai suteikta laisvė, ji reiškiasi gyvai ir spontaniškai, liudydama neįveikiamą kūrybos instinktą. Esu visiškai įsitikinusi, kad poezija labiau atitinka meninę Leonardo Gutausko prigimtį, ir džiaugiuosi, kad iš prozos autorius vėl grįžta į poeziją. Rinkinyje *In fine* metafora supulsuoja visomis savo galiomis, yra originali ir autentiška. Ji tarsi Atminties ir žmonių pasaulio tarpininkė už mirties brūkšnio pradingusio gyvenimo siūlus, kūrėjų likimo gijas sumezga su šiuo laiku, su dabartimi, su šios dienos grožio įspūdiu. Viena ryškiausių šio rinkinio metaforų – vorelis, mezgantis tinklą atminties kertėse. Nesitenkindamas stereotipais virtusiais žinomų menininkų kūrybos vertinimais ir iš principo ignoruodamas juos, autorius siūlo mums eiti kitokiu – vidinio jausmo, vidinės klausos, vizijinio regėjimo – keliu ir suvokti tai, kas žmogui gyvam esant atrodė tik nereikšmingas mažmožis, tik smulkmena, tačiau amžinybės perspektyvoje, lyg išpeštas voratinklio siūlas, išsivynioja į visą žmogaus likimo panoramą, perskaitomą vienu kartu, viena metafora: (iš eil. „Nijolė Miliauskaitė“):

*Tą vakarą pavasario ankstyvo,
kai nelauktai nutrūko balsas, panašus į dvelksmą,
toks lengvas, lyg atodūsis iš Magdaliėtės lūpų,
 tą vakarą suskrido visos valandos ir dienos
 į mažą kambarėlį, kuriame mergaitė
 voratinkliais apsiūt mėgino
 nubrizgusius mirties drobulės kraštelius.*

Meno tema aktuali visoje Gutausko kūryboje, menas apmąstomas ir interpretuojamas kaip beribis žmogiškosios patirties fenomenas, kiekvieną menininką ir menininkų kartą paliečiantis vis kitaip, iš nenuspėjamos likimo pusės. Ir Atmintis kiekvieną menininką išbando vis kitaip. Tačiau nuo romano *Vilko dantų karoliai* meno tema vis aktualėja – kaskart labiau artėdamas prie Atminties šaltinių, autorius vis įvairesnius meno patirties klodus atidengia. Eilėraščių rinkinyje *Betliejus* (1996) iškeliamą mintį, kad irstančių ir žūstančių formų pasaulyje tik menas pajėgus išsaugoti svarbiausias žmogiškąsias vertybes ir suteikti religinę perspektyvą bėgančiam laikui. Tačiau *Betliejuje* iš visų meno formų patvariausia yra laikoma poezija. Dailės ir architektūros kūrinius nuplauna laikas ir nutrina istorijos kataklizmai, o mažiausiai materialus poezijos žodis ilgiausiai sugeba ištvirti istorijoje. Neįprastas rinkinio pavadinimas – tik aliuzija į Naujajį Testamentą, tik užmestas poezijos žodžiui daugiareikšmių asociacijų tinklas. Žodžio ilgalaikiškumas yra išbandomas kitoje eilėraščių knygoje – *Popierinė dėžutė* (1998), kurioje skirtingų graikų mūzų skirtingai išbandomos žodžio galios susitinka prigimtinėje joms motinos Mnemosinės, kitaip tariant – Atminties, erdvėje. Knygoje *In fine* labiausiai susitelkiama ties paslaptینگomis Mnemosinės galiomis ir išdrįstama atsigręžti į tamsiąją, pačią baugiausią mūzų, o kartu ir poezijos žodžio, prigimties pusę. Beje, Gutausko kūryba, iš tiesų pretenduojanti į sakralinio meno titulą, ypatinga tuo, kad pačia giliausia savo esme būdama religinga (Kajokas *Dykinėjimuose* irgi yra užsiminęs, kad kiekvienas tikras menas yra religinės prigimties), nėra šventeiviška, bet atvira ir gailestinga tamsiausiajai žmogaus prigimčiai.

Graikų mito, o ypač tamsiųjų jo pusių (Hado, Letos motyvų), knygoje *In fine* yra daugiau nei kurioj kitoj Leonardo Gutausko knygoj. Iki *Popierinės dėžutės* jo poezijoje vyrauja baltų, Senosios Europos, indoeuropiečių, kartais Egipto mitai, pridengti krikščionybės vaizdais ir motyvais. Stipri graikų

mitologijos trauka, ko gera, yra neatsitiktinė, ji verčia atsižvelgti į *In fine* vaizdų sistemoje glūdintį reikšmingą, o graikų mitologijoje ir filosofijoje giliai apmąstytą įtrūkį žmogiškojoje patirčių sistemoje – mirtį, kuri verčia atsigręžti į gyvenimą, kurti meną ir mene išlaikyti žūstančių pavidalų gyvybę. Epitafijos žanras, beje, taip pat yra graikų kilmės. Gutausko pamėgta Atmintis, Mnemosinės pavidalu keliaujanti per jo kūrybą, rinkinyje *In fine* atidengia tikrąjį savo veidą. Būdamą Urano ir Gajos duktė, jeigu seksime graikų mito logika, Mnemosinė yra senesnė už Dzeusą ir kitus Olimpo dievus, pasiekusius nemirtingumą. Ji arčiau pasaulio pradžios ir laiko sukūrimo momento, jai negalioja mirties dėsniai, ji pati valdo nemirtingumą. Letos vandens užmarštis graikų kosmogonijoje turi savo priešpriešą – Mnemosinės šaltinį, tačiau ir vieną, ir kitą nuo žmonių pasaulio skiria mirtis. Seniausiose graikų misterijose Mnemosinės galia suvokiama kaip prikelianti iš mirties. Gerdamas iš Atminties šaltinio tarsi misterijų graikas, Gutausko žmogus pergali mirties poveikį sau ir pasauliui, įveikia laiko užmarštį ir laimi gyvenimą. Taip, gerdamas iš Mnemosinės, arba Atminties, šaltinio, žmogus netampa lygus Olimpo dievams, netampa nemirtingas kaip dievas, tačiau Atmintis suteikia ypatingą išliekamąją galią jo gyvenimui. Žodis ir menas virsta Mnemosinės įrankiais dūžtančių formų pasaulyje, o Gutausko poezijos žmogus, priimdamas šiuos įrankius iš Mnemosinės rankų, jai nusilenkia kaip deivei:

Sudžiūvęs stagaras ant kubo laukia suopio.

Ištirpo laikas. Laikrodžiai ištirpo

ir musės skruzdėlės įklimpo į sekundžių medų.

„Salvadoras Dali“

Žvelgiant į visą Leonardo Gutausko kūrybą – nuo pirmosios poezijos knygos *Ištrūkė mano žirgai* iki paskutinės, taip pat ir į tapybos darbus – tenka pripažinti, kad moters deivės paveikslas joje yra itin paveikus, jis turi ir senosios Europos Deivės Motinos, ir krikščionių Dievo Motinos bruožų, tačiau Mnemosinės pavidalas jį išbaigia, suteikdamas tam paveikslui ypatingą reikšmę. Tapdama Gutausko meno religijos deive, Mnemosinė tampa meno gyvybės ir pasauly išliekančių grožio formų valdove. Gal dėl to knygos *In fine* epitafijose kalbinami mirę menininkai, tarsi neblėstančios grožio šviesos apšviesti, atsiliepia švytinčiomis metaforomis.

Audinga Peluritytė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*, Vilnius, Gimtasis žodis, 2006, p. 238–243.